

Agrárreform Magyarországon, 1890–1914

Darányi Ignác és kortársai

- I. KIHÍVÁSOK TEGNAP ÉS MA. MIÉRT DARÁNYI? • Világpiac a középkorban • A századelő • A szovjet korszakban • Az ezredforduló*
II. MODERNIZÁCIÓ, FELZÁRKÓZÁS • Az ipari-technikai forradalom és Magyarország • Az élelemtermelés: az urbanizáció igénye • Agrárius, merkantil érdekek • Technikai és szellemi korszerűsítés • A „magyar föld” karbantartása • Szakemberképzés, szakmai továbbképzés
III. A TÁRSADALOM • Földtulajdon • Mezőgazdasági bérmunka • Munkanélküliség • Parasztpolgár • Konzervatív reform
IV. AZ ÁLLAM SZEREPE • Szabályozás, képzés, infrastruktúra • Szakszolgálat, szakigazgatás
V. TÖBBPÁRTRENDSZER ÉS SZAKÉRTELEM

Tisztelt Miniszter úr, kedves Kolleginák, Kollégák!

Miért Darányi Ignác, és miért ma? – tették fel sokan a kérdést 1996. december 5-én, amikor az MTA Agrártudományok Osztálya az első nemzeti stratégiai vitát megrendezte, és a vita résztvevőit köszöntő elnökként Darányi Ignác nevét többször is emlegettem. Születésének közelgő, 150. évfordulójától függetlenül. Azután indítványoztam, hogy Darányi-díjat tűzzünk ki, alapítványt hívtunk létre Darányi Ignác névvel. Miért? Talán azért, mert személyét és tevékenységét az elmúlt ötven esztendőben agyonhallgatták? A válasz: nem. Nem elsősorban ezért. Hanem azért, mert Darányi nevéhez fűződik a *magyar agrárgazdálkodás reformjának kiteljesítése* a századfordulón. Azért, mert vezető pozíciójában személyes képességeivel járult hozzá a hazai munkaszervezet, az egész magyar társadalom egyik alapkérdésének átgondolt, korszerű megválaszolásához. Programokat fogalmazott meg, és volt tettereje is, hogy e célkitűzésekből sok mindent végrehajtson. Magyarország európai érdekeinek felismerése, a hazai termelői közösségen belül az agrárium helyének meghatározása, a termékválaszték és a termelésteknológia

*Agrárstratégia
indul, 1996*

*Agrárreform
évszázaddal
ezelőtt*

1999. szeptember 20. Bevezető előadás a Darányi Ignác születésének 150. évfordulójára rendezett tudományos ülésszakon. Az ülést a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium és a Magyar Mezőgazdasági Múzeum rendezte.

AZ AGRÁRTÖRTÉNET-ÍRÁSRÓL

Történeti értékítéleteink megformálásakor mindig kísért a veszély, hogy a korabeli küzdőfelek valamelyikének „igazát” utólag bizonyítva látjuk, és ezt az álláspontot értékmérőként elfogadjuk. Így járt történetírásunk a századelő nagy vízválasztójának, a modernizációnak megítélésével. A bank a kereskedelmi, ipari szférát tekintette és tekinti a modernizáció húzóerejének. A helyes felismerés birtokában „odaállt” ezen szféra korabeli társadalmi és politikai érték képviselőinek oldalára. És nem értette a másik „szféra”, az agrárgazdaság speciális helyét a helyi társadalom működtetésében. Mint ahogy nem értette az agrárium a termelésen kívül a föld-, mező-, erdő-, vízgazdálkodás jelentőségét a mindenkori társadalom életkörülményei szempontjából. Ahogy a korabeli „merkantil” irányzat sem értette, hogy nem lehet kizárólagosan az ő termelési és érdekszférájának szempontjai alapján tárgyalni és megérteni egy lokális közösség fennmaradásának, modernizálásának egészét. Így a századforduló agrárérdekeket megfogalmazó politikai csoportja, az ún. agrárius irányzata mindegyre a modernizáció ellenérdekeltjeként jelent meg a korabeli merkantil publicisztikai irodalomban és később a történeti irodalomban is. (Alapozva a 19–20. század egyik legkidolgozottabb közgazdasági és társadalomelméleti eszmerendszerére.)

Most, amikor – két évtizede – ember–természet

viszonyát kezdjük történelmileg is vizsgálni, és amikor egy új, szintetizáló szemlélet – természet- és társadalomtudományi elemzés – kibontását kíséreljük meg a történetírói gyakorlatban, most látszanak a „hiányok”: történeti műveltségünkben a természet-tudományok hiánya vagy a tárgyi emlékek, a technika értéséhez szükséges forráskritikai felkészültség hiánya. És az „elemző–szintetizáló” gondolkodás-gyakorlat hiánya. Úgy látjuk: kiegészítésre szorul sok korábbi megállapítás. Többek között a 20. századi modernizációról, az agrárium–ipar, valamint állam–társadalom viszonyáról kialakított megállapítás.

Felülvizsgálatunk során új színben jelenik meg így előttünk az egész európai történelem és eközben az európai ipari-technikai forradalom. És az ipari-technikai forradalom korának néhány meghatározó politikusa is. Köztük Darányi Ignác.

Darányi Ignác (1849–1927) a századforduló meghatározó agrárpolitikusa volt. Miniszter (1895–1903; 1906–10) a frissen kialakított földművelésügyi tárca élén. Személyes kigondolója és elindítója több gazdasági, társadalmi akciónak, szívós szervező egyénisége az agrár-szakigazgatásnak, amelynek eredményeként a magyar mezőgazdaság közel került a századfordulón az európai színhez.

Glatz Ferenc
História, 2000/3.

korszerűsítése, az ágazat üzemszerkezeti (tulajdon-) és szakemberigényeinek pontos felismerése fűződik a nevéhez. És mint említettem: mindezen felismerésekhez cselekvési programok kialakítása.

*Mai válaszok
keresése*

Történész bánjon óvatosan a párhuzamokkal! A tegnapi és a mai helyzet közötti hasonlóságok kimondásával. Hiszen a történelemben a körülmények, maguk a cselekvő emberek is változnak. Mégis úgy érezzük: a magyar agrárium utoljára száz esztendővel ezelőtt szembesült olyan döntő kihívásokkal, mint ma. És hozzátehetjük: örülnénk, ha a mai magyar politikai vezető réteg ugyanúgy megtalálná az adekvát válaszokat a jelen kihívásaira, mint ahogyan jó válaszokat talált a századfordulón Darányi Ignác. Előlegezett következtetés e pozitív minősítés.

Előadásommal mégsem feltétlenül e következtetésem jogosságát kívánom bizonyítani. Inkább arra kívánok ösztönözni: vegyük górcső alá

a századforduló agráriumára kimondott történeti ítéleteket, elemzéseket, vegyük szemügyre a miniszterségével jelzett másfél évtizedet és kortársainak működését! Vizsgáljuk a világpiac és a termelési kultúra akkori kihívásait, és figyeljük a rá adott Darányi-válaszokat. Megfogalmazni a lokális érdekeket és ugyanakkor megfelelni a világkihívásoknak! Száz évvel ezelőtt ez volt és ma, a szovjet rendszer összeomlása után is ez a kihívás. Európa közép-keleti részének és a Nyugatnak az érdek-egyeztetése.

*A világpiac
kihívásai
tegnap és ma*

Mai bevezetőmben öt témakört szeretnék kiemelni és vitára ösztönző kérdéseket állítani kollégáim és a magam számára is.

Első kérdésem: miben ragadható meg a századforduló és a mai kihívások közötti hasonlóság? Miért Darányi? A második kérdésem: „agrárius”, „merkantil” és „nemzeti érdek”? Hogyan értelmezhetők Darányi és kortársai akciói? Szembeállítható és szembeállítandó-e az agrárius és a nemzeti érdek? Harmadik kérdésem: volt-e Darányi agrárprogramjának társadalompolitikai alapja? Negyedik: hogyan határozható meg az állam szerepe a nemzetgazdaságban? Valóban anti-liberális, ha az állam részt vállal a gazdálkodás szabályozásából és az ország területének rendbehozásából? Az ötödik: összeférhet-e a politikusi tevékenységben a többpártrendszer és a szakértelem igénye?

I.

KIHÍVÁSOK TEGNAP ÉS MA. MIÉRT DARÁNYI?

Évezredek óta a politikai gondolkodás és a napi politikai tevékenység alapkérdése: hogyan tudja az adott lokális társadalom önmagát újra-termelni, és hogyan képes a maga adottságait, termelési, kulturális szervezetét a nagyobb földrajzi egységek kultúrái közé beilleszteni? Miként találhatja meg a lokális társadalmi közösség helyét a világban? Régen felismert igazság: a lokális társadalom anyagi gazdagodásának, kulturális felvirágzásának a feltétele az *eredményes beilleszkedés*. Így volt ez a magyarság esetében is.

*Eredményes
beilleszkedés*

VILÁGPIAC A KÖZÉPKORBAN

A Kárpát-medence népei akkor közelítették meg a világ szellemi-termelési színvonalát, amikor betagozódtak a világpiacba. További következtetés: ez a betagozódás akkor volt eredményes, amikor a világ és a helyi lakosság együttműködése *gazdasági alapokon* is nyugodott. Amikor itthon rátaláltak azokra a gazdasági termékekre, amelyekre a környező országoknak, Európának vagy az egész világpiacnak szüksége

*Piacképes
termékek,
munkaerő-
szükséglet*

volt. (Zárójelben tegyük hozzá: ez a betagozódás és ez a „rátalálás” nem spontán folyamat. Kereskedőinknek, politikusainknak mindig is meg kellett találniuk azokat a termékeket, amelyek valamiképpen világpiacképesek voltak. Ösztönzők, megrendelők voltak.) Gondoljunk csak arra, hogy a nyugati kereszténység kiterjesztése a mi térségünkre együtt járt a korabeli nyugat-európai relatív munkaerő-fölösleg levezetésével, a feltöretlen, de termelésre fogható és természeti kincsekben gazdag térség bevonásával az alakuló nyugat-európai munkaszervezetbe. Gondoljunk csak a térség és Nyugat-Európa egymáshoz közelítésének következő periódusára, a 14–15. századra! A magyar Anjouk, Zsigmond és Mátyás korára. A 14–15. század egyik nagy eseménye Európában a pénzforgalom kibontakozása, mely át- meg átszötte a termelési és társadalmi élet valamennyi területét. A nyugat-európai pénzpiac nemesércszükségletét jórészt a közép-kelet-európai (magyarországi) ezüst- és aranybányák fedezték. A Kárpát-medence ekkor felgyorsuló betagozódásának gazdasági alapja tehát egyrészt a térség érckínálatán nyugodott. Másrészt ugyanebben a korszakban, a nyugat-európai városfejlődés fellendülésével jelentkezik igény a keleti végek, a mai Lengyelország és a Kárpát-medence mezőgazdasági termékei iránt. Mindenekelőtt a lábön hajtható marha volt keresett. (A nyugat-európai lakosság fehérje-, majd gabonaszükséglete a 20. századig a közép-kelet-európai térséget a Nyugat egyik éléskamrájává teszi. A Nyugat-Európához való kötődés biztosítója ez.) Hasonló a helyzet a 19. században, amikor az első ipari-technikai forradalom először éri el Közép- és Kelet-Európát. A vaskorszak kiteljesedésének korában részben az érc, részben a munkaerő, azután pedig, a korábbinál is erősebben, a mezőgazdasági termékek, az élelmiszer szállítója a közép-kelet-európai térség. (Ez utóbbi felismerője Darányi nemzedéke.)

A SZÁZADELŐ

*Kölcsönösség, egymásra-
utaltság*   Kölsönösség, egymásrautaltság. Ez a közép-kelet-európai szakszos fellendülések, gazdagodások alapja. És – hogy előreszaladjunk tényekért tételeink igazolása, Darányi és kortársai okosságának bizonyítása érdekében – ugyanezen tényező érvényesülését láthatjuk a 20. században is. Gondoljunk csak a két világháború közötti időszakra! Amikor az 1930-as évek külpolitikai váltásáról beszélünk, szakkönyveink gyakran leegyszerűsítve, csak politikai-ideológiai érveléssel magyarázzák ennek bekövetkezését. Mintha azon múltott volna ezen irányváltás, hogy Gömbös Gyulának mennyire volt „szimpatikus” Hitler: a prefasiszta szimpátia a kifejlett fasizmus iránt. Azt hiszem, megfordul a logika ezen érvelésben. Az ideológia nem ok, hanem következmény. Ma már tudjuk:

ha a magyar gabona és általában a mezőgazdasági termék az 1930-as években nem jut ki az olasz és a német piacokra, éhen hal a magyar paraszt. Ez az alapkérdés. (No, és a területrevízió, a közös világháborús sérelem.) Sajnos a gazdasági egymásrautaltság ebbe az irányba hajtotta a politikát.

A SZOVJET KORSZAKBAN

Sajátos szerepet játszottak a magyar agráradottságok az ország sorsában a szovjet korszakban. A szovjet politikai betagozódást nem választotta a magyarság, és gazdasági megfontolások sem motiválták a szovjet politika végrehajtóit és a velük együttműködőket. De a hátrányból előnyt kovácsolt a magyar mezőgazdasági lobb. A politikai rendszereket a világhatalmak is adottnak tekintették. A magyar nemzet nem „lelkessedett”, de kereste életlehetőségét. S míg az értelmiség, a tudósok, a politikusok *egyik szárnya* a „vas és acél országá”-nak receptjét ajánlotta (ezek győztek 1949–63 között), a *másik szárny* az „éléskamra”-szerepkört javasolta. Így a hagyományos élelemtermelési kultúra újabb virágzásnak indult.

*A „vas és acél
országa”*

Az „éléskamra”

Az 1960–70-es évek gazdaságpolitikája alapvető kérdése az volt: mit, kinek, hol tudunk eladni az adott világpolitikai feltételek között? Lehetett az USA-ról, lehetett Franciaországról, Angliáról álmodozni – messziről rajongani, tisztelni azokat –, de a valóság a szovjet piac volt. Megítélésem szerint az akkori beilleszkedés kihívásaira az akkori agrárpolitikusok jól válaszoltak. Megpróbálták az egyetlen lehetséges helyen eladni a magyar föld termékét és ezzel valahogy biztosítani az itt élő társadalomnak a munkaalkalmat és a továbbélést. Nem feledve – legalábbis az értelmesebbje nem feledte – az évszázados, éltető történelmi tanulságot: politikai rendszerek jönnek, mennek. Ilyen is, olyan is. De a paraszt, a polgár, a tisztviselő, az egyszerű ember – az marad.

AZ EZREDFORDULÓ

Most új kihívások elébe nézünk. A szovjet rendszer összeomlásával meg kell keresnünk helyünket a világpiacon. (Hasonlóan, mint a múlt század végén.) Mindezt egy újabb ipari-technikai forradalom korában. (Hasonlóan, mint a múlt század végén.) A technológiai újításokkal, új szaktudással felvértezett világpiaci környezetben kell megtalálni az agrártermelés helyét a hazai és az európai termelés-szervezetben, és fel kell mérni a társadalmi igényt az agráriummal szemben.

A megváltozott viszonyok között vajon képesek vagyunk-e felismerni a reális alternatívákat? És tudunk-e adekvát válaszokat adni ezekre?

*A jövő:
a hungari-
kumok* Látnunk kell, hogy ma már az egymásrautaltság alapja Nyugat és Kelet között nem lehet az „élelmiszer-szállító” Kelet és a „fogyasztó” Nyugat. Nyugat-Európa élelem-túlermeléssel küszködik, ráadásul importjának nagy részét a Tengerentúlról szerzi be. Ilyen adottságok között felismerjük-e a sajátos termékek, az ún. hungarikumok (a nyúl, a kecske, a birka, a pulyka, a zamatos, friss gyümölcs és konzerv) európai és világpiaci értékesítésének lehetőségeit? Látjuk-e, hogy nemcsak európai, hanem távol-keleti, dél-amerikai piacokkal is számolni lehet? Nem beszélve most az újból meghódítandó orosz piac remélt lehetőségeiről! Azaz a magyar (kelet-európai) agráradottságok az európai integrációs folyamatban kialakítandó helyzetünket, az egész ország, az egész nemzet helyzetét alapvetően befolyásolhatják. De a magyar agrárgazdálkodásnak az is érdeke, hogy az európai mellett egy határozott világra nyitottság is érvényesüljön.

*Az agrárium
fogalmának
újraértékelése* De más az agrárium elhelyezkedése is a 20. század végén az államon belüli munkamegosztásban, mint akár száz vagy húsz évvel ezelőtt. Ezt felismerni önmagában nem könnyű. A következtetéseket levonni pedig inkább megrázkódtató. Mind a politikai-értelmiségi elit, mind azon belül az agrárszektor számára. *Az agrárium ma már nem azonos az élelemtermeléssel.* Ahogy évezredek óta az volt. Ez a mostani ipari-technikai forradalom nagy üzenete. A modern termelési eljárásokkal sokkal kisebb területen termeljük meg az élelemszükségletet. Viszont a modern ipari fejlődés azzal fenyeget, hogy megbomlik épített és természeti környezet, ember és természet egyensúlya. *Az élő környezet – a mező, az erdő, a hegyeink, vizeink, a föld és a vadállomány – karbantartása, az élővilág rendszerének megőrzése tervszerű gazdálkodást és rendszerszemléletet kíván.* E karbantartó munka nagyobb része a hagyományos agrártevékenységhez tartozik.

*Környezet-
gazdálkodás* De a 21. században az agrárium nagyjából a *természeti környezettel való gazdálkodást* is jelenti. „Művelni kertjeinket” jelenti: *élelemtermelés* és ugyanakkor a természeti környezet egyensúlyban tartása. A jó levegő, a kedvező éghajlat, az egészség és a gyönyörködtetés, a pihenés érdekében. Ez az *új célegyüttes az agráriumban!* A magyarság szállásterületének rendben tartása egyetemes feladat. A románok, a szlovákok, az amerikaiak, a japánok stb. a maguk szállásterületét tartásuk rendben! Egyik nép sem fogja a másik helyett ezt a munkát elvégezni.

*Erdő, víz, rét
karbantartása* *Az államnak* el kell vállalnia az adófizetők pénzéből – és nem csak az agráriumban érdekeltek adóforintjaiból – a közterületek rendben tartását. Én hiába permetezem fáimat a monília ellen, ha nem tartjuk rendben az út menti elvadult fákat, ha nem tudjuk a különböző fertőzéseket az állami szakszolgálat életben tartásával megfelelően kezelni. Nézzék meg, hogyan romlanak erdőink! Hogyan romlanak vizeink! És

nézzék meg az osztrák, német, francia vagy még inkább az angol erdő-, víz- és rétgazdálkodást! Az összehasonlítás negatívabb ránk nézve, mint ha a gépkocsiparkot, a lakásviszonyokat vagy a társadalmi viszonyokat hasonlítanánk össze. Szakítani kell tehát a hagyományos, közvetlen piacszemléletű kormányzati politikával, amelyik az agrárgazdálkodást leszűkíti az élelemtermelésre. (Amire hajlanak önös szempontból vagy maradiságból agrártermelőink is.)

Darányi és kortársainak teljesítményét azért kell újragondolnunk és újraértékelnünk, hogy láthassuk egy generáció legtehetségesebbjeinek erőfeszítéseit a magyar agrárium méltó helyének meghatározása érdekében. Egy új – az első – világgazdasági és ipari-technikai forradalom korában.

Ma – mondtuk – hasonló kihívásokkal kell szembenéznünk. De – *Nemzeti és világ-* ezt is mondjuk – egészen más körülmények között. *Ma egészen más a magyar agrárium nemzeti és világtörténelmi szerepe, mint láhattuk. De történelmi feladatait csakis a nemzeti-lokális szempontokból és a világtörténelmi szempont fejlődés ismeretében határozhatjuk meg.*

Ma ugyanúgy, mint a századfordulón, a magyar társadalom számára az egyik alapkérdés: megtalálja-e helyét a világban, vagy sem? S ezen belül meghatározó, hogyan kezeli agrárgazdálkodását.

A századforduló agrártörténelmének részkérdéseit kollégáim a következő előadásokban elemezni fogják. Engedjék meg, hogy néhány tényre a vita keltése érdekében mégis utaljak! Úgy is, mint aki immáron két évtizede kutatja és oktatja ember és természet viszonyát kontinentális és nemzeti történelmi keretekben.

II. MODERNIZÁCIÓ, FELZÁRKÓZÁS

AZ IPARI-TECHNIKAI FORRADALOM ÉS MAGYARORSZÁG

A magyar történelem 19. századi történelmét alapvetően határozta meg az ipari-technikai forradalom. És Európa történelmét is. De sem a magyar, sem az európai történetírás nem mutatja meg e fontos és meghatározó szerepet. Pedig mind a politikai, mind a gazdasági történések mozgatórugóit e technikai forradalom lényegének megismerése során tárhatjuk csak fel. Ez nem pusztán *technikai* vagy *technológiai-termelési forradalom volt*. Nemcsak a munkafolyamat, a szerszám, az eszközök és így a végtermékek modernizálása, hanem az *egész emberi társadalom* átgúrása is. Az emberek mindennapi szokásrendjének, világlátásának forradalma. Az ipari forradalom ilyen értelemben *kulturális forradalom*

Technológiai és kulturális forradalom

is. A meghajtóerő, a gőz és a gépesítés a különböző termelési (ipari, élelem-, sőt kulturális termelési) folyamatok kereteit változtatják meg. A tömeg- és sorozatgyártás létrehívja a gyárat, a nagyüzemet.

*Eszközváltás,
üzemszervezet,
érintkezés-
kultúra*

Az eszközváltozás és az üzemszervezet-váltás forradalmi változást hoz létre, az ember és ember viszonyában is. Az ipari-technikai forradalom – ahogy igyekeztünk másfél évtizeddel ezelőtt bizonygatni – alapvetően befolyásolja, felgyorsítja a nemzeti fejlődést is. A tömegtermelés tömegeket foglalkoztató munkahelyeket hív létre, és tömegtelepülési egységeket. Az emberek napról napra többet érintkeznek egymással, emiatt szükség lesz egy pontosan használt érintkezési eszközre: az egységes szókinccsen és szabályokon nyugvó anyanyelvre. Mind a munkaszervezet működtetésében elengedhetetlen a modern anyanyelv – egy üzemen nem lehet négy vagy öt nyelven, különböző szókinccsel egy munkafolyamatot levezényelni –, mind a településen és a modern igazgatásban. Az emberek kimozdulnak megszokott szűkebb környezetükből, közlekednek. A városba költöznek, egészen új infrastrukturális viszonyok közé, ahol mások a higiénés követelmények.

A közlekedés fejlődésével, a helyváltoztatással jelentősen megváltozik, kitágul az emberek világképe is! Feltörik a hagyományos falurendszer mint uralkodó településforma és életkeret, amikor az emberek életükben alig lépték át falujuk határát.

*Kitáguló
mozgás- és
gondolkodás-
rádiusz*

Most kitágul mozgásrádiuszuk és ezzel gondolkodási rádiuszuk is. Először a város, majd a következő fél évszázadban (1900–50) a falu is részesedhet a tömegkultúra eredményeiből. A tömegméretű kultúrák közvetítői révén. Az 1880–90-es évektől jelennek meg a nagy példányszámú újságok, amelyeknek gondolkodásformáló hatását növelik a szerveződő egyletek, politikai pártok. Egy új világ, a polgári világ bontakozik ki. Polgári nyilvánossággal, világra nyíló emberi társadalommal. Új termelési eljárások iránti befogadókészséget, új általános és szakmai műveltséget igényelve. Megindul egy termelési forradalom, amelyik közkulturális tömegforradalmat indít el. (Ez azután most, éppen a mi évtizedeinkben az információs társadalom kialakulásának korában éli második nagy megújulását.)

A „felismerés”

Mi lehet egy ilyen világban a magyar agrárium sorsa? Darányi és nemzedéke érzékelte, látta, legalábbis részleteiben értette, hogy mi zajlik le Európában az 1850–90-es években. Magyarország a Habsburg Monarchia részeként – e tekintetben mindenképpen szerencséseként – beletartozik a korabeli világpiac központi területébe. Amelyik világpiac területe így Angliától német-Ausztriáig terjedt. Érzékelte e generáció, hogyan éri el a forradalom a Lajtán túli területeket. Darányinak és generációjának, munkatársainak tevékenységét, akcióit alapvetően határozta meg e folyamat követelményeinek felismerése.

Az ipari forradalom, a városi településforma kifejlődése, az önellátás csökkenése új igényeket támasztott az élelemtermeléssel szemben. A kor embere alapvető élelmezési gondokkal küzd. (Gondoljunk csak az 1900–3 közötti pesti kenyérhiányra és a nyomában járó társadalmi zavarokra!) Nem véletlen, hogy Darányi és nemzedéke mire összpontosít: a *gabonára*. De a tömegek élelmezési gondjait lehet enyhíteni a burgonyával is. *Burgonya* nélkül nincs ipari-technikai forradalom – legalábbis én így látom ma, a népellátás történelmével foglalkozva. A kor agrárszakembereit dicséri, hogy ők is a burgonyára összpontosítottak. Nem véletlen tehát, hogy az 1890-es években nagy burgonyavetési programot indítanak. Sőt, ekkor burgonyanemesítési akciókba is fognak.

A gabona és a burgonya mellett a tömegtársadalom táplálása megfelelő mennyiségű állati fehérjét is igényel. Ezért fordítanak Darányiék olyan nagy gondot az *állattenyésztésre*, ezen belül az állomány feljavítására, az állategészségügyre, az állattenyésztés szakosítására és a tejgazdálkodásra. (1895-ben a kormány tejszövetkezetek szervezését kezdi nagy sikerrel, felismerve, hogy milyen lehetőség rejlik a lakosság ellátásában a tejnek. Ez azután a marhatartás újabb fellendüléséhez vezet.)

Növényfajta	Országos átlag
Gabona összes	57,74
Kukorica	22,14
Burgonya	5,22
Hüvelyes, zöldség	1,09
Ipari növények	2,23
Takarmánynövények	11,58

Forrás: Nagy Mariann: A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete a 20. század elején. Bp., 2003. 88. old.

AZ ÁLLATÁLLOMÁNY FAJTA SZERINTI MEGOSZLÁSA, 1911 (országos átlag, %)							
Szarvasmarha			Sertés		Juh		
tarka	magyar	bivaly	zsír-	hús-	merinói	racka-	hús-
70,07	27,81	2,12	80,34	19,66	29,16	62,82	8,02

Forrás: Nagy Mariann: A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete a 20. század elején. Bp., 2003. 97. old.

AGRÁRIUS, MERKANTIL ÉRDEKEK

Porosz és francia példák Darányi európai rálátással közelített a magyar agráriumot ért kihívásokhoz. Jól ismerte a nyugat-európai mezőgazdálkodás gondjait, különösen a *porosz* mezőgazdaságot. Tanítómestere, harcostársa, gróf Károlyi Sándor pedig a *francia* mezőgazdasági reformok híve volt. Mindkét említett országban – mind Poroszországban, mind Franciaországban – már az 1850-es évektől az állam talajjavító, alagsövező, meliorizációs programokat indított, majd az állami szakszolgáltatási (növénytermesztési, állat-egészségügyi, szakképzési) hálózatot is világszínvonalúvá fejlesztették. És mindkét ország mezőgazdasági vezetői, valamint szakirodalma pontosan megfogalmazták az agrárium helyét a modern, iparosodó világban, mindenekelőtt a tömegélelmiszer-termeléssel szembeni elvárásokat. A magyar agrárreform tehát úgy indult „felülről”, hogy kezdeményezői (gr. Károlyi Sándor) és programadója-kivitelezője (Darányi Ignác) ismerték az európai megoldásokat, és ezeket alkalmazták a helyi viszonyok és a magyar érdekek figyelembevételével.

Jogos érdek-képviselő Darányi a kor reformpolitikuskai közé tartozott. A történeti irodalom – joggal – az agrárlobbihoz sorolja. És szembeállítják az ún. merkantil (iparos-bankár) csoporttal – ezt már, szerintünk, csak részben joggal. Nemzeti és társadalmi szempontból vizsgálva e két csoport tevékenységét, az ún. agrárius csoport ugyanazt igyekezett elérni, mint a merkantil csoport: Magyarország bekapcsolását az európai piacba, illetve a lakosság versenyképességének biztosítását. A harc az agrárérdekek érvényesítéséért folyt. És – történészszemmel ma én úgy látom – ez a nemzeti érdek az ún. agrárérdekek képviselője nélkül csak féloldalasan érvényesülhetett volna. Ezért is ki kell ragadni történetírásunk túlideologizált – és utólagos érzelmi töltést sem nélkülöző – pólusaiból e kor szereplőit. Megkockáztatjuk kimondani: egyik sem volt „korszerűbb” a másiknál, egyik sem volt „fontosabb” a másiknál. Mindkettő – mind a merkantil, mind az agrárius irányzat – természetesen a maga (ha úgy tetszik, önző) érdekeit képviselte.

Egymásra utalva A dinamikus, az új ipari-technikai forradalom szülötte a merkantil irányzat volt, de az agrárirányzat tevékenysége nélkül maga az ipari-technikai forradalom akadt volna el. A pénzpiac, az ipar kibomlása lehetetlen lett volna az élelemtermelés korszerűsítése nélkül. Az ország területe karbantartásának elmaradásától pedig maga a magyarországi társadalom szenvedett volna. (Mint ahogy az értetlenség és a költségvetési szegénység miatt szenved máig.) De Darányi reformjai is csak úgy értelmezhetők, ha mellette látjuk az ipari és a pénzpiac már korábban megkezdett európaizálódását. Ki tagadná ugyanis, hogy Magyarország az új világ gazdasági rendszerben csak úgy találhatta meg ipari és mezőgazda-

sági termékeivel a helyét, hogy már az 1870-es években óriási fellendülés következett be a hazai bank- és kereskedelmi szervezetben? Ez a fellendülés Magyarországot először a térség – vagyis az osztrák örökös tartományokon kívüli térség – bank-, majd ipari központjává emelte. És ma már ismeretesek azok a tények is – nem utolsósorban kedves, elhunyt barátom, Vörös Antal, valamint Katus László munkái nyomán –, hogy Magyarország az 1890–1900-as években agrártermékeivel is betagozódott az európai piacba.

Bank, ipar, élelemtermelés

TECHNIKAI ÉS SZELLEMI KORSZERŰSÍTÉS

Mi volt e betagozódás előrehajtó ereje? A válasz: *a termelési folyamat modernizációja*. Az ipari-technikai forradalom kihívásai az 1880-as években érik el a mezőgazdaságot, és a válaszok az 1890-es években születnek meg.

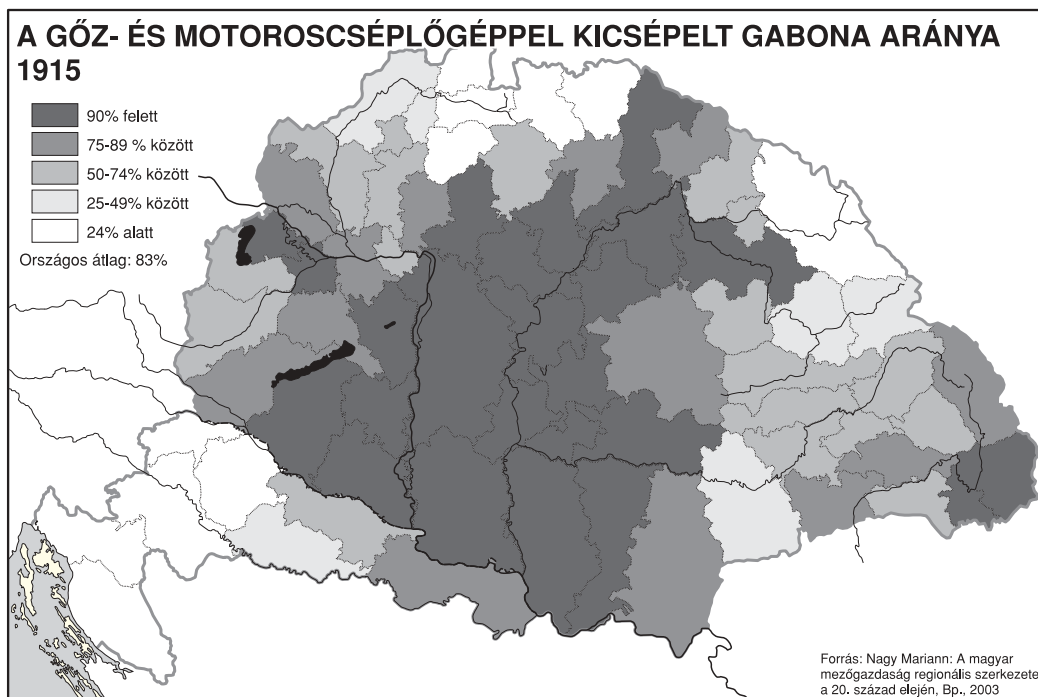
A termelés modernizálása

Darányi és kortársainak programja: az állam vállaljon kezdeményező szerepet az új eljárások, az új technika bevezetésében. Darányiék kedvezményeket nyújtottak a *gépesítésekhez*. (Ez az egyes termelési rész-folyamatokat – vetés, cséplés – lerövidítette, a falun belül pedig alapjai-

Gépesítés

EZER HOLD SZÁNTÓTERÜLETRE JUTÓ GÉPEK ÉS ESZKÖZÖK SZÁMA, 1895 (országos átlag)			
Megnevezés	db	Megnevezés	db
Vetőgép	1,97	Gőzeke	0,008
Eke	67	Szél-, víz-, benzin- és villanymotor	0,032
Kultivátor	1,11	Szecs kavágó	7,76
Borona	58	Répavágó	2,27
Henger	6,23	Kukoricamorzsoló	1,54
Lokomobil	0,42	Daráló	1,48
Járgány	2,07	Szanasajtoló	0,18
Forrás: Nagy Mariann: <i>A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete a 20. század elején.</i> Bp., 2003. 99–100. old.			

CSÉPLŐGÉPEK, LOKOMOBILOK ÉS JÁRGÁNYOK, 1915 (országos átlag)					
Ezer hold gabonavetésre jutó		A gabona hány százalékát csépték			
cséplőgép	járgányos cséplőgép	gőz	motoros	járgányos	kézzel
2,43	3,86	70,88	12,61	3,87	12,63
Forrás: Nagy Mariann: <i>A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete a 20. század elején.</i> Bp., 2003. 104. old.					

Állattenyésztés, kertgazdálkodás ban változtatta meg a munkamegosztást.) Új *állatfajtákat* honosítottak meg. (Ismét emelkedett a piros-tarka marha behozatala, a hegyi legelőket intenzívebben használták, állami ösztönzéssel.) Államilag támogatott kísérleti gazdaságokat, kísérleti telepeket hoztak létre. Ösztönözték a kertgazdálkodást. (Az 1890–1910 közötti időszakban közel ötszörösére emelkedik a kertgazdálkodás területe.) Meghonosodnak a máig versenyképes kertészeti termékek: a makói hagyma, a szegedi és a kalocsai paprika. (Zárójelben hadd jegyezzem meg: természetesen könnyű volt ez abban az időben, az európai technikai újításokat alkalmazva. Segítette ezt az is, hogy a magyar állam, a Monarchia társországaiként, politikailag is betagozódott egy fejlett ipari-termelési kultúrába. A Magyarországon is használatos pénzen meg lehetett vásárolni ugyanazt a Kühne-ekét, amivel a világ más részein is szántottak.) A célok – a fejlettebb termelési és életformák – a Nyugatot ismerő magyar értelmiségiek és politikusok szeme előtt alakultak. Természetesen kívánták ugyanerre a szintre emelni a hazai termelési és életkereteket. (És ha a mai világkihívásokra gondolunk, fel kell tennünk azt a kérdést is: napjaink politikusai mennyire ismerik a nyugati világot? Nem mint turisták vagy delegáció tagjai. Vajon jelen van-e az adott szaktevékenység nyugati művelésének ismerete?)

Életminőséget emelni

A századfordulós agrárreform másik alapfeltétele, hogy *épített a magyar elit értelmiségre*. Darányi és Károlyi is napi kapcsolatban volt kora

agrárértelmisségijeivel, szakembereivel. Az agrárérdek-védelem szervezése nem egyszerűen a magyarországi nagybirtok osztályérdekű szervezkedése volt – ahogy azt sokszor mondják történeteink –, hanem tényleges agrárszakmai tömörülés is. Modern politika nincs szakértelmisség nélkül. Ez is egy tanulság mai, választ kereső korunkban. Ma sem lehet európai értékrendet követő reformot csinálni anélkül, hogy ne építsünk az Európát látott értelmiségre. Ilyen értelemben az a modell, amit Károlyi Sándor és Darányi kialakított a magyar agrárügy modernizálására, ma is jó program. És szerencsésnek tartom, hogy a mai magyar agrárpolitika komolyan törekszik az agrárértelmisséggel való együttműködésre.

Együtt a szakértelmisséggel

A „MAGYAR FÖLD” KARBANTARTÁSA

1940-ben kis könyvecske készült „Darányi a magyar föld megmentéséért” címmel. Darányi és generációja látta azt – ha így nem is fogalmazta meg –, hogy a Kárpát-medencét a magyarságnak nemcsak be kell laknia, nemcsak be kell iskoláztatnia a népességet – ahogy Apponyi Albert kevésbé szerencsésen próbálta meg, nem is sikerült neki –, hanem *rendben is kell tartania*. Ezt pedig az állam feladatának tartották. Azokat a szakigazgatási reformokat, amelyeket Darányi a magyar állam területének rendben tartásáért, a magyar növénytakaró és a magyar állatállomány érdekében tett, én a korszerű szülőföld- és szállásterület-karbantartás kezdetének tekintem. Nem pedig valamiféle osztályérdek egyszerű követésének.

Iskoláztatás, szakigazgatás

Elkészítik 1895-ben a magyar föld és a mezőgazdasági termőterület – teljes termelési, művelési – felmérését. Máig mintaszerű vállalkozás: az állami adminisztráció áttekinthesse a birtok-, az üzemi és a tájviszonyokat (szántó, erdő, rét, kert stb.). Rendezik a földnyilvántartást, a határháznál (1894, 1896). Kibontakozik a meliorizáció, a vízmentesítés programja. Megkezdődik a műtrágyagyártás, noha e téren az eredmények, akárcsak az állati eredetű trágyázás terén, igen szerények. A nagy filoxerajárvány után ezekben az években telepítik újra a magyar szőlőállományt. Állami támogatással alakulnak ki a máig meglévő szőlő- és bortájak. (A történelmi borvidékek reorganizációja mellett ekkor telepítik az Alföldön a homoki szőlőt.) Kiemelkedő nemesítő szakemberek (pl. Mathiász János) állnak a támogatott szőlőtelepítés mögött. A századfordulón, Darányi személyes kezdeményezésére indul meg a hegyvidéki (kárpátaljai, felvidéki, székelyföldi) mezőgazdasági tevékenység átalakítása (1897). Telepítési és marhatartási reformokkal.

Rendteremtés: földnyilvántartás, határháznál

A politikai értelemben vett agráriusok érdekének látszott ez annak idején. De hát mi is a politika, ha nem más, mint a társadalomban jelen-

*Lobbyérdek,
nemzeti érdek*

*A szállásterület
karbantartása*

lévő különböző érdekcsoportok megnyilvánulási területe? (Ahogy ez, reményeink szerint, a mai magyar demokráciában is ki fog alakulni.) Márpedig ez a szülőföldvédelem, szállásterület-karbantartás a profit-orientált tőkétől nemigen várható el. És ez nem a tőke hibája. Ezt felesleges történelmileg a történészeknek, jelenünkben a politikusoknak számon kérni a tőkén. Naivítás ugyanis azt gondolni, hogy a tőke befektet a lokális termelési szervezetbe azért, hogy az országutak mentén lévő fákat rendben tartsa, a különböző pollenfertőzéseket megakadályozza, vagy hogy állatorvosi szakszolgálatot tartson fenn. A tőke azért fizet helyi adót, mert használja ezt a helyi (állami, községi) infrastruktúrát! Ezt a feladatot a világon mindenütt az állam vállalja magára. A szállásterület-karbantartás csakis állami erőből, vagyis az adófizetők forintjából valósítható meg. Ezért fonódik össze az állam az agrárius érdekekkel. A 19–20. században mindenütt Európában. (Ilyen értelemben az, hogy az állam igenis vállaljon felelősséget a szülőföld rendben tartásáért, szakintézmény-hálózatot, szakfelügyelőségeket stb. hozzon létre, ez nem a liberalizmus tagadásának a kérdése. Nem is az állam szerepvállalásának kérdése. Ez minden modern államban így volt, és így van. Teljesen fölösleges ebből – én legalábbis így gondolom – ideológiai kérdéseket kovácsolni.)

SZAKEMBERKÉPZÉS, SZAKMAI TOVÁBBKÉPZÉS

*Agrárelit,
közgazdász-
képzés*

*Gazdaképzés,
téli tan-
folyamok*

Darányi – beszédei és tevékenysége egyaránt mutatják – pontosan látta, hogy a modernizáció nemcsak technikai modernizációt, hanem szakemberképzést is jelent. A hagyományos, akkor már százéves múltra visszatekintő magyar agrárelitképzést továbbfejlesztették. (A gyakran emlegetett Óvárt korszerűsítették többek között az 1890-es években.) De fontos volt a korban a közgazdászképzés is.

Kiemelt figyelmet fordítottak és programot indítottak mindemellett a gazdák, vagyis a tényleges termelési tevékenységet folytató emberek képzésére. (Ma azt mondanák ún. kommunikáció-szakembereink: a munkaerő utóképzése, felnőttoktatása.) Az 1890-es években indították a gazdaképzést, a téli tanfolyamok rendszerét. Számukra tehát a mezőgazdasági szakemberképzés nem csak Óvárt, nem csak Keszthelyt, Kassát, az agrárakadémiákat jelentette, vagyis nem csak a felsőképzést. Nemcsak azt, hogy a Műegyetemen bevezetik a vízmérnök – tehát a környezetgazdálkodási – szakokat, hanem azt is jelentette – amit nem eléggé hangsúlyoz a történeti irodalom –, hogy a mindennapi életben, ismeretterjesztő tanfolyamokon próbálták meg a gazdálkodók alapismereteit bővíteni. A minisztérium népkönyvtársorozatot jelentet meg, gazdasági tanfolyamokat szervez a modern gazdálkodási, föld-, növény- és állat-

ápolási eljárásokról. (A máról szólva: ma, amikor tízmilliárdokat fordít az állam az állítólag közhasznú televíziózásra, rádiózásra, ebben a közpénzen fenntartott médiarendszerben hol van a magyar szakértelem, a közműveltség erősítésének programja? Kormányok jönnek-mennek, de a magyar munkaerő emelésének programja késik, késik... Darányiék az agrárium területén – a maguk technikai szintjén – megcsinálták.)

III. A TÁRSADALOM

„Agrárius érdek” – „nemzeti érdek” ütközéséről, egybeeséséről nem lehet szólni anélkül, hogy ne beszéljünk arról, volt-e társadalmi programja Darányinak és társainak. Mai konferenciánkon előadások hangzanak majd el arról, hogyan is értékeltük az 1898., illetve 1907. évi törvényeket és azokat a szociálpolitikai törekvéseket, amelyeket Darányi kezdeményezett. Mindezekkel kapcsolatban megfontolásra ajánlok néhány szempontot. (Szabadkozni szeretnék, hogy nincs időkeretem e sok éve érlelődő szempontok részletesebb kifejtésére, de bízom benne, hogy lesz még alkalmam a részletes megvitatásra.)

„Agrárius”
és „nemzeti”
érdek

FÖLDTULAJDON

Az első a *földtulajdon* kérdése. A magyar történeti irodalom – ugyanúgy, mint a politikai gondolkodás –, félek, néha túlságosan ideológiai alapon közelít a tulajdon kérdéséhez. A földtulajdon kérdése, a „magán” és a „közös” fogalma a 20. század ideológiai-politikai háborújában ugyanúgy hamis pólusok közé került, mint az agrárképviselet egésze, a merkantil–agrárius irányzat megítélése. A századforduló agrárviszonyainak jellemzője: harc folyik a földért, és harc folyik a nagybirtok mint egy társadalmi réteg hatalmának gazdasági alapja ellen. Mind a kisbirtokosság, mind a nincstelenség részéről.

*Ideologizált
földtulajdon*

De a történésznek mégiscsak fel kell tennie a kérdést: milyen tulajdonformát kívánt a kor gazdálkodási racionalitása, az eredményesség? Hiszen csak ezen szabad mérni – ha el akarunk távolodni az elmúlt 70 év nagybirtokellenes (és tegyük hozzá: kisbirtok- vagy akár szövetkezetellenes) érzelmi megközelítéseitől. A politikai gondolkodásnak egyszer el kell jutnia oda, hogy a *tulajdonviszonyokat a termelés, az üzemforma célszerűségének alárendelve tárgyalja*. Egyszer tudomásul kell venni például, hogy soha nem lehet Tokaj-hegyalján a „szoknyák” felső részén, ahol a legjobb minőségű szőlő terem, nagy táblás és közös tulajdonra épülő gazdálkodást megvalósítani. Inkább a szoknyák fognak gazdátlanlanná

*Az üzem-
forma
célszerűsége*

válni. (Mint ahogy azok a szovjet korszakban tönkre is mentek!) És akkor károsodik a minőségi tokaji bor. De hogy egy másik, ideológiai tulajdonmegközelítést jellemezzek: naivitás volt és ma is naivitás arról ábrándozni, hogy gabonát vagy takarmányfélét, krumplit lehet két-három hektáros földön európai színvonalon, versenyképesen megtermelni. Ez a program is értelmetlen. Ideológia.

*Telepítés, föld-
birtokrendezés*

Ebből a szempontból vizsgálva Darányiék ténykedését, újra kell kérdezni: mi vezette a telepítési akciókat és a földbirtok-rendezési törekvéseket? Ha a statisztikai adatokat nézzük, láthatjuk: 1850 és 1890 között ötszörösére nőtt az ún. kis- és középbirtokos családok száma. Ez rendkívül gyors folyamat. Ám – úgy látszik – mégsem tudott lépést tartani a tulajdonszerkezet azokkal az igényekkel, amelyeket a gazdaság támasztott az agráriummal szemben. A nagyüzemi keretek alapélelem-cikkeinek termelése (gabona, marha) és a differenciált termékszerkezet egymást kiegészítő igényére gondolok. Darányi szándéka világos: konzervatív-liberális módon, tehát lépésről lépésre fejleszteni a közép- és kisbirtokot. Ugyancsak a statisztikai adatok mutatják: a kisbirtokos parasztok egyes üzemágakban – így a kert-, szőlő-, szántóföldi gazdálkodásban – a földterület 55–60%-át birtokolják. Darányi parcellázási akcióinak eredményeként a kis-, sőt a középbirtokok (100–1000 ha) térhódítása felgyorsul (1917-ig). A termékreform (marha, szőlő, kertészet) is ezt az üzemformát és tulajdonszerkezetet erősítette. Mint ahogy a Darányi vezette agrárlobbi bejelentett programként, agitációval (gondoljunk csak Rubinek Gyula szakírói tevékenységére), kormányzati eszközökkel is a parasztbirtok erősítését célozza. (Zárójelben: a magyar agrártörténelem tragédiája – természetesen a vezető réteg tévedéséből következő hibája –, hogy nem érvényesülhetett a termelés-racionalitás szempontja a tulajdonváltásokban.)

Szakértelmiség

A SZÁNTÓTERÜLET MEGOSZLÁSA A GAZDASÁGOK SZERINT (%)				
Régiók	1895		1913–1915	
	100 hold alatt	100 hold felett	100 hold alatt	100 hold felett
Magyarország	64,3	35,7	71,9	28,1
Horvátország	86,8	13,2	nincs adat	nincs adat
Magyar korona	66,7	33,3		

Forrás: Nagy Mariann: A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete a 20. század elején. Bp., 2003. 110. old.

MEZŐGAZDASÁGI BÉRMUNKA

Újragondolást kíván Darányi társadalompolitikájának másik törekvése: a *mezőgazdasági bérmunkások munkaviszonyának* rendezése is. A korabeli elhíresült törvények kibírnak minden kritikát, amelyet a kor

szocialista és radikális politikai mozgalmaitól és az utókortól kaptak. (Az ún. rabszolgotörvényre – 1898 –, illetve kiterjesztésére a vízi, út- és vasút-építő munkásokra – 1899 –, valamint, az ún. cselédtörvényre – 1907 – gondolok.) Mégis oda kell figyelni arra, hogy ezek, például a cselédtörvény, egyfajta *kölcsönösség* elvére épültek. Nemcsak a cselédet tette „rabszolgává”, nemcsak a munkavállalót kötelezte rendszerességre, hanem a munkaadót is. Az értékelésnél nem feledkezhetünk meg a korabeli rendezetlen viszonyokról, a bér munkás és a cseléd teljes kiszolgáltatottságáról. Az 1907. évi törvény például – ha a valóságot nézzük – előrelépés e gyakorlathoz képest. A munkaadót korlátozta, meghatározva, milyen feltételek között lehet alkalmazni valakit. Az egyoldalú kötelezettségvállalást kétoldalúvá tette. (Nem feledkezhetünk meg a munkás- és cselédsegélyező pénztár megszervezéséről sem 1900-ban, amelyik a mezőgazdasági munkavállalókat kívánta az ipari munkások között már jól bevált önszerveződés és szolidaritás irányába, többek között az öregek segítésére ösztönözni.)

Kétoldalú kötelezettségvállalás

Ugyanígy mind a korabeli, mind az utólagos ideológiai szempontoktól függetlenül kell szemügyre venni Darányi elképzeléseit a *telepítésről*, a mezőgazdasági lakosság munkahelyteremtése érdekében kezdeményezett akcióiról. Kiindulni itt is a korabeli valóságból kell.

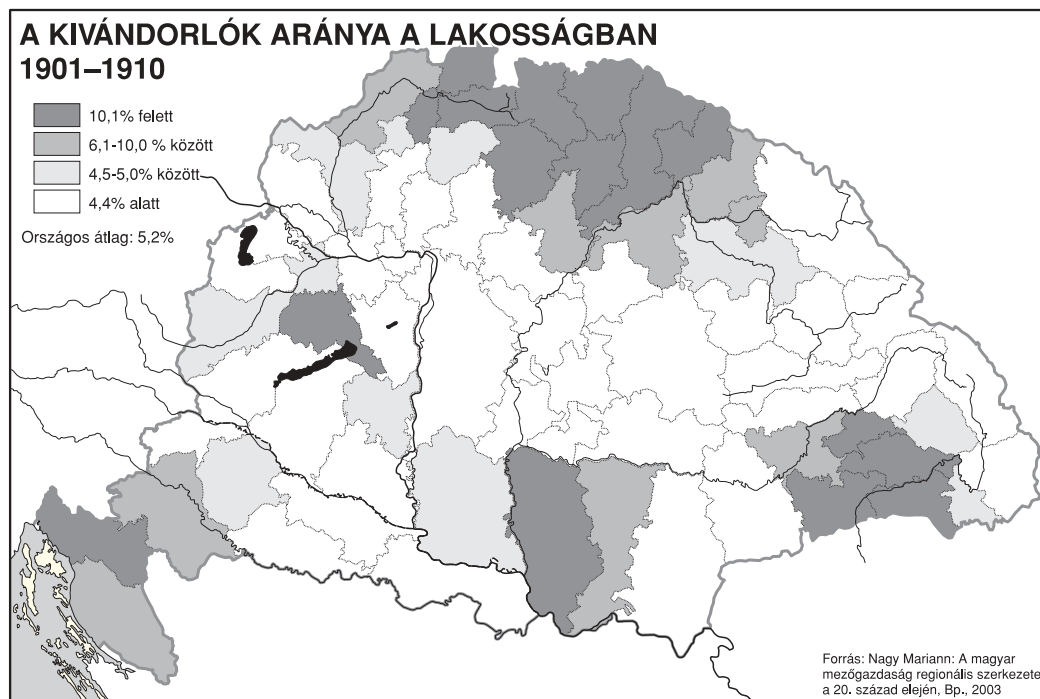
Az állam beleszól a munkaszervezetbe

MUNKANÉLKÜLISÉG

A *mezőgazdasági munkanélküliség* Európa peremvidékén megoldatlan volt a korban. Ennek következményei a kivándorlás Európa peremvidékeiről: Írországból, Norvégiából, Svédországból Amerikába. Ezen országok után a Kárpát-medence a legnagyobb „kibocsátó”. Különösen a magyar állam szegény lakosú peremterületei. És ennek a munkanélküliségnek a következménye – a kivándorlás mellett – Délkelet-Európában a radikális agrármozgalmak is. (Mind a kivándorlást, mind az agrármozgalmakat igen színvonalas monográfiák tárgyalják.) Megoldást csak a mezőgazdaságon belüli foglalkoztatás jelenthetett. A város, az ipar már nem tudott felszívni ekkora embertömeget. A legszegényebb térségek iparosodási üteme sem a skandináv vidéken, sem Északkelet-Magyarországon nem volt olyan gyors, hogy munkaalkalmat tudott volna kínálni e munkaerő-feleslegnek.

Kivándorlás, agrármozgalmak

Hosszú távú megoldásként a farmer típusú – közép- és kis tulajdonú – agrárgazdaság kialakítása jelentkezett. Darányi konzervatív reformjának célja: a 19. század második felében fokozatosan kifejlődött közép- és kisbirtokot tovább erősíteni.

PARASZTPOLGÁR

A vállalkozó paraszt Ekkor jelenik meg Európa peremvidékén – Svédországban és Magyarországon is – a *parasztpolgár* típusa. A kontinens központi vidékeinek mintájára. Darányi erről a parasztpolgárról álmodozott. Ez a parasztpolgár már *vállalkozó*. Modernizálja a termelési folyamatot, tudatosan választja meg termékeit, követi a piac igényeit. Gazdasága több lábon áll. Az állattartásban egyensúly van a hús- és a tejtermelés, a takarmányozással az állattenyésztés és a növénytermesztés között. Képezi magát. Vezeti a birtokról a számadást. Maga értékesít, kereskedik. Megbecsült partnere a felvásárló nagykereskedőnek. De a családtagok ott vannak a helyi kis piacokon is. Darányi, mint láthattuk, földbirtok-politikával, parcellázással, telepítéssel kísérletezett, hogy segítse őket. De még jelentősebbek reformjai a *mezőgazdasági hitel* megteremtése területén.

Mezőgazdasági hitel A vállalkozáshoz pénz kell, ezért szervezik meg állami ösztönzéssel az Országos Hitelszövetkezeti Központot, amely állami pénzt pumpált a mezőgazdaságba, mégpedig szabályozott kamatokkal. Ezzel egy évtized alatt kihúzták a talajt a kis- és középparasztok legnagyobb réme, a falusi uzsorás alól. A pénz- és hitelgazdálkodás általános előretörése nyomán erősödik a bérlemények súlya. Ami szintén a kis- és középüzemet, a vállalkozói munkabírást segíti. A vállalkozó paraszt tudomásul veszi:

mindennek ára, kiszámított költsége van. A családi gazdaság kapitalista kisüzemmé változik.

Történeti irodalmunk ezt a vállalkozó, leleményes paraszttípust nem mutatja be. Amelyik típus pedig egészen az 1950-es évekig a magyar mezőgazdaság nagy ígérete volt. Generációról generációra örökített hozzáértéssel, földszeretettel megáldva-megverve képezhetette volna alapját egy életképes magyar mezőgazdaságnak a 20. század második felében, a mi korunkban. Ahol a termelés a piac igényei szerint folyik, a tulajdon, még inkább pedig az üzem nagysága a termeléshez igazodik. (E fejlődési irányt, amely a skandináv területeken végbemehetett, nálunk megakadályozta a politika: a két háború között a kötött birtok intézménye, a tőkehiány, majd az 1950-es években egy ellenkező előjelű politikai beavatkozás, a szovjet rendszer ideológiai beavatkozása.)

Ez a kisszámú, de egyre erősödő parasztpolgárság képezte a *kisgazdapárt bázisát*. A politikai mozgalom a fentebb jelzett, az 1890-es években izmosodó társadalmi folyamatra épült. A tehetséges, élni akaró, eleven eszű, vállalkozó kedvű emberek szolgálták a progressziót. Az iparban, a mezőgazdaságban egyaránt.

A kisgazdapárt

KONZERVATÍV REFORM

A Darányi-féle társadalmi reformot tehát a korabeli magyar valóság talaján kell vizsgálni, a reális alternatívák világában. E reform célja a parasztpolgár erősítése, a munkaviszonyok rendezése. Ez a *reform konzervatív*, nem kíván politikai eszközökkel belenyúlni a tulajdonviszonyokba, de segíteni akarja a szerves átalakulást. Ez a reform *liberális*, a szónak abban az értelmében, hogy olyan parasztpolgárt kíván, aki tiszteli a másik gazdaságát, és büszke arra, amit ő maga elért. (Mert a liberalizmus ezt jelenti. Nem pedig azt, hogy „városi ember”. Leegyszerűsítve: a liberalizmus nem bizonyos foglalkozási ágat, nem lakóhelyet jelent. A liberalizmus a trágásszaggal is összefér! Ahogy ezt a nyugati agráriumban láthatjuk.)

A liberalizmus nem lakóhely kérdése

Darányi társadalompolitikája azonban nem teljesezhetett ki. Nem azért, mert Darányi téves modellt követett volna, vagy rossz volt a helyismerete, hanem azért, mert a világháború egészen más irányba terelte a magyar gazdaságot és a politikát.

A világháború

IV. AZ ÁLLAM SZEREPE

Darányi és nemzedéke kétségtelenül az állam bővületében élt. Természetesen elutasította azt a bontakozó szocialista és radikális eszmét,

Az állam bővületében

amely az államhatalom megragadásával, majd e (politikai) hatalom segítségével akart a tulajdonviszonyokba és a termelési folyamatokba beavatkozni, sőt az államot tulajdonossá kívánta tenni. De elutasította azt az óliberális felfogást is, amelyik az állam (vagy a község, a kommunitas) szabályozó szerepét is tagadta. (Darányi Ignác nemzedékét sokkírozta – ahogy ez az unokaöcs, Hóman Bálint családjában anekdotaként keringett –, hogy fiatal korában a vásárokon milyen egészségtelen körülmények között tartották a fejős teheneket, amelyek tejét a gyermekeknek vásárolta a cseléd. A fogyasztó érdekében tehát közbe kell lépni! Ugyanúgy emlegették „Ignác bácsi” Széchenyi-történeteit, amelyeknek tanulsága mindig az volt: meg kell tanítani a magyar gazdát a korszerű technikai eljárásokra, hogy tiszta legyen az udvara, egészséges az állata, és rendben legyen a hordója.)

*A fogyasztó
érdekében*

SZABÁLYOZÁS, KÉPZÉS, INFRASTRUKTÚRA

Az állam részvételét a szabályozásban, a képzésben és az infrastruktúra-építésben tartotta fontosnak e generáció. (Ismét csak zárójelben jegyzem meg: történetírásunkban – és politikai gondolkodásunkban is – van hajlam „általában” beszélni az állami szerepvállalásról. És van hajlam az állami szerepvállalást szembeállítani a liberális gondolattal. A századfordulón és ma is.)

Vasútépítés

Darányi nevéhez, tizenkét éves miniszterségéhez köthető az állam aktivizálódása a mezőgazdaság területén. Nézzük meg konkrétan, mely területek azok, amelyeken az állam szerepet vállalt a századfordulón! (IsmereteseK Katus László számításai: 1890–1914 között a korszak összes beruházásának 20%-át az állam eszközli.) Bontsuk szét a ráfordítások adatait! Az első nagy állami vállalkozás a nagy *vasútépítési program*. Az 1850-es évektől fokozatosan, majd 1867 után gyorsan haladnak a fővonalak kiépítései. Majd az 1900-as években (1903-tól), Darányi második minisztersége idején gyorsulnak fel a szárnyvasútépítések, melyek az agrártermékek szállítása szempontjából voltak fontosak. E szárnyvasutak révén az állam peremterületei kapcsolódhattak be az országos munkaszervezetbe. A vasút lehetővé tette a migrációt, a munkaerő szabad mozgását. Oldva is a lokális munkanélküliség konfliktusát.

Útépítés

Ez a korszak rendezi állami erővel az *útviszonyokat*. Gondoljunk csak az 1890. és az 1895. évi úttörvényekre! Meghatározza, mi legyen állami kézben (országútépítés), és mit vállaljon a község (kötelezi a községeket a helyi utak építésére, karbantartására).

Ez a nemzedék állami erővel rendezi a Kárpát-medence *vízgazdálkodását*. 1879-ben létrehozzák a Kultúrmérnöki Hivatalt. Állami tiszt-

viselők – Kvassay Jenő és társai – húsz év alatt rendbe hozzák az ország vízgazdálkodását. Kiváló törvényeket alkotnak. Gondoljunk az 1885. évi, az 1912–13. évi víztörvényekre! A Kárpát-medence népeinek egyik életfeltétele a hegyekből az Alföldre lezúduló vizek rendben tartása. Ekkor épül ki az a vízügyi adminisztráció, amelyik egészen az elmúlt évtizedekig megőrizte szakértelmét. (És tegyük hozzá ismét zárójelben: amely majd az 1937. évi öntözési törvényhez és az 1960–70-es évek vízgazdálkodási reformjaihoz vezetett, túlélve különböző politikai rezsimeket. Azt is tegyük hozzá: amelyet azután egyszerűen a sztálinista rendszer rekvizitumának tekintettek sokan 1989 után. És a vízzel együtt a gyermeket is kiöntöttük. Azaz a megalomániás erőműépítőkkal együtt a gátak, víz-elvezető rendszerek szakszolgálatos tisztviselőit is.)*

Víz-
gazdálkodás

SZAKSZOLGÁLAT, SZAKIGAZGATÁS

Az infrastruktúra-építés mellett – ahogy arra korábban utaltunk – az államot kívánták igénybe venni a *mezőgazdasági szakszolgálat*, a *kísérleti telepek*, a *szakemberképzés* és a *hitelpolitika* területén. (Nem feledkezhetünk meg a pompás, a jelenlegi konferenciának is helyt adó Mezőgazdasági Múzeum és a Földtani Intézet építtetéséről. Szintén Darányiék érdeme.) Vagyis kevés egyszerűen azt mondani, hogy az „állam szerepet vállal”. Konkrétan kell megvizsgálni: a társadalom működésének mely területe kívánja az állami szerepvállalást? És milyen formában: vállalkozásosztönző vagy a – szerintem kevésbé hatékony – segély formájában? Én ma is azon a véleményen vagyok, hogy az *állami szerepvállalás nem feltétlenül antiliberalis*. Az emberi élet bizonyos szféráját nem lehet a tőkére bízni. A tőkének – ahogy ezt korábban is említettem – nem ez a feladata. (Sokan ezt nem veszik tudomásul, és ezért szidják a tőkét.) Úgy látom – lehet, hogy rosszul –, a századfordulón Darányiék arra használták az államot, amire az való: a *szolgáltatások fejlesztésére, munkaerőképzésre és közérdekű szabályozásra*. A *konzervatív reform* e programja igenis korszerű volt. (Más kérdés, hogy ez a program a későbbiekben már kevésnek bizonyult az agrárium feszítő konfliktusainak feloldására.) A *szolgáltató államra* azonban szükség volt és van. Működése nemcsak a 19–20. század fordulóján volt az ország rendben tartásának az alapfeltétele, hanem ma is az. És ezt a szolgáltató, karbantartó szervezetet meg kell finanszírozni. Darányiék legnagyobb gondja is ez volt, ami a mi generációnké, megtalálni a megfelelő adópolitikát, hogy környezetünk rendben tartását, az infrastruktúra-fejlesztést lehetővé tegyük az ország egész területén.

Vállalkozás-
osztönzés

A szolgáltató
állam

* 1997. március 22. „Vízgazdálkodás, kutatás, társadalom”.

V. TÖBBPÁRTRENDSZER ÉS SZAKÉRTELEM

Politikus és szakember Összeegyeztethető-e a többpártrendszer és a szakértelem? Utolsó kérdésem egyben visszatérés is az elsőhöz: miért emlegetjük oly gyakran ma Darányi Ignácot?

A többpártrendszer ma már, a politikából élő politikusok korában egész Európában a választások megnyeréséről, szavazatok szerzéséről szól. A politikusnak – ha meg akarja őrizni megélhetésének anyagi alapját – elsősorban szavazatokat kell szereznie. Ebből él, ez lesz első számú életcélja. De ugyanakkor mind hangosabb az igény: a modern adminisztráció megkívánja, hogy a *politikában a szakértelem is legyen jelen*. Másfél száz éve újra és újra felmerül a kérdés: miként tudja egy politikus a szakértelmet és a többpártrendszerből adódó sajátosságokat (szavazatnyerést) összeegyeztetni? Darányi életpályáját többször megpróbáltam ebből a szempontból végiggondolni.

Államigazgatás, társasági élet Darányi otthon volt az államigazgatásban, ismerte nemcsak szakértelmének, hanem az egész korabeli államéletnek működését is. Otthon volt a korabeli társasági közéletben: a kaszinóban, a klubokban. És otthon volt a kis tasi birtokon. De leginkább otthon volt az agrárszakemberek körében. A legjobb agrárszakemberek alkották társaságát. De ahhoz, hogy így feloldhatta a „szakértelem” és a „pártpolitika” örök ellentmondását, hozzátartozott az éppen ezekben az években kibontakozó állami szakadminisztráció. Erre sem figyel történetírásunk, amikor az állam- és politikatörténeti munkákat írja.

A köztisztviselő középosztály 1949-ig a magyar államéletet egy jól képzett, hivatásának élő, egész életét a munkájára feltett szakadminisztráció működtette: a köztisztviselő, a hivatalnok. (Aki természetesen hivatalnoki, előírászerű merevségével mindig céltáblája a szabadértelmiségi publicisztikának, viccgártóknak.) Politikusok, miniszterek, államtitkárok jöttek-mentek, ők pedig maradtak, és működtették a szakigazgatást. Ha kellett, jelezve is a politikus-minisztereknek: mi a reális eszköztár a cselekvéshez, és mi a működtetés feltétele?

A magyar köztisztviselői kart az 1872. évi köztisztviselői törvény alapozta meg. A magyar szakigazgatás fokozatosan differenciálódott. Aminek egyik jele éppen az, hogy 1899-ben a földművelésügy kivált a Belügy-minisztériumból, és létrejött az önálló Földművelésügyi Minisztérium.

Világos célkitűzések Mire Darányi lesz a miniszter (1895), már rendelkezésre áll egy olyan agrárszakember-garnitúra a minisztériumban, amelynek a tanácsa-ira nyugodtan támaszkodhat a miniszter. A Darányi-féle reform sikerének egyik titkát én éppen ebben látom. És Darányinak rendkívül jó érzéke volt a kar irányításához. Remek beszédeket tartott, világosan fogal-

mazta meg, mit akar, és épített a tisztviselőkre. Az, hogy az Akadémia tagjává választotta, természetesen nem tudományos kutatásainak volt köszönhető, hanem annak, hogy értékelték, milyen sokat tett az agrár-felsőoktatás és az agrárszakember-képzés érdekében. (Ismét zárójelben jegyzem meg: fiatal kutatóként Hóman hagyatékát rendeztem, és ebben sok Darányi-irattal találkoztam. Általában felkeltette érdeklődésemet a Hóman–Darányi családban a nagytiszteletű, mindenki nagybácsija, „Náci bácsi” rejtélyes személye. Hóman anyai ágon került a Darányi családba, a későbbi miniszterelnökkel, Darányi Kálmánnal unokatestvérek. Nem nagyon ismert talán, de Darányi Ignácnak különböző „agrár-hobbijai” voltak, elsősorban a növénytermesztés terén. A családi birtokon ő maga is kísérletezett.)

Visszatérve a kérdésfeltevésre: „politikusi” és „szakértői” jelenlét összeegyeztethető-e a politikában – úgy látom, igen. Sőt! Az a sikeres politikus, aki erre képes. De ennek az az alapvető feltétele, hogy egy szakértői csoport alakuljon ki, amely a felmerülő valós alternatívákat feltárja, a szükséges reformokat megfogalmazza, és jó döntési helyzetbe hozza a politikust. Amihez természetesen politikusi empátia és szakmatizmus is kívántatik. Darányi Ignácban ezek a tulajdonságok megtalálhatók voltak.

*Egyéni
képességek*

Kedves Barátaim!

A megnyitó előadásnak egyetlen célja volt, az, hogy kérdéseket állítson, vitára provokáljon. Érezhették, hogy magam is gondolkodóban vagyok, s a már többször átlapozott törvények és források újraolvasása után teszem a kérdőjeleket. Nemcsak a tízkötetes margóira, hanem a saját korábbi szövegeim margóira is. De egy tudományos tanácskozásnak ez is a feladata. Kérdőjeleket állítani. Világosan megmondani: hol vannak érett következtetéseink, és hol vannak még csak kérdőjeleink?

Megjelent: „Darányi és kortársai. (Kérdőjelek a századforduló magyar történelmében.)” In: Darányi Ignác-émlékkonferencia (Szerk.: Fehér György) Bp., Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 2000. 11–32. old.; rövidítve: História, 2000/3. 8–14. old.